

М. О. Гунь

КЕРАМІЧНИЙ КОМПЛЕКС СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПОСЕЛЕННЯ ХОДОСІВКА-РОСЛАВСЬКЕ

Статтю присвячено функціональному та морфологічному аналізу керамічного комплексу розташованого у південних Київських передмістях середньовічного селища Ходосівка-Рославське, що досліджується Північною експедицією Інституту археології НАН України з 2007 р. З першого року розкопок поселення отримано наукомісткі матеріали, що свідчать про високий рівень розвитку матеріальної культури населення означеного соціально-економічного утворення. Вивчення посуду з пам'ятки дозволяє додатково аргументувати цей висновок. Це добре простежується при розгляді асортименту столової, тарної та кухонної кераміки з культурного шару і вивчених об'єктів, специфіки її виготовлення і хронології побутування.

Ключові слова: Давня Русь, керамічний комплекс, глек, горщик, корчага, кубок, латка, миска.

Керамічний матеріал, за одностаійною думкою дослідників, – наймасовіша і найінформативніша категорія знахідок, але він залишається недостатньо висвітленим у публікаціях через значну трудомісткість у опрацюванні, викликану кількісними характеристиками. Але розгляд цієї категорії знахідок дозволяє простежити низку особливостей матеріальної та деяких елементів духовної культури давнього населення.

Яскравим прикладом означеного може слугувати кераміка селища Ходосівка-Рославське. Пам'ятка з нашаруваннями доби неоліту, підгірцівсько-милоградської культури, давньоруського та монгольсько-литовського часу відкрита у 2007 р. Північною експедицією ІА НАНУ [Готун, 2009, с. 83; 2009а, с. 84–86]. Щорічні розкопки виявили низку середньовічних споруд, в заповненні яких та у навко-

лишньому шарі зібрано численний керамічний, остеологічний матеріал, велику кількість речових артефактів, котрі дають важливі свідчення про життя та побут мешканців [Готун, 2008а, с. 59–114, 314–428; 2009в, с. 30–80, 152–255; 2007, с. 47–82, 167–266; 2010в, с. 31–114, 161–304; 2009б, с. 40–46; 2010, с. 91–95; 2011, с. 88–90].

Привертає увагу високий рівень розвитку даного поселення, про що свідчить наявність знахідок, частину з яких традиційна історіографія вважала притаманними лише міському населенню. У складі керамічного комплексу відзначені фрагменти з одно- та двобічного поливою різних відтінків, уламки з окремими її смугами, краплями, бризками, три фрагменти керамічних плиток, вкритих поливою. На південноруських селищах дослідниками відзначались поодинокі випадки фіксації полив'яного посуду (Ліскове, Григорівка) [Південноруське село, 1997, с. 83; Село Київської, 2003, с. 83, 118]. Разом з тим, висловлена свого часу думка щодо відсутності полив'яної кераміки на селищах [Рыбаков, 1948, с. 362–363; Макарова, 1963, с. 250] продовжує залишатись панівною навіть і у недавніх фундаментальних працях [Археология, 1997, с. 28].

Суттєвим є співіснування на даному поселенні, причому – без стратиграфічного розмежування, нашарувань до і після навали Батия, що дозволяє простежити динаміку розвитку даної поселенської структури в означений період. Враховуючи різнобічну економічну діяльність мешканців, селище вкладається у тип поселень з багатоструктурним високорозвинутим господарством і, відповідно, високим рівнем добробуту населення. Але раніше це простежувалось відносно крупних сіл, тому фіксація

подібного явища стосовно незначної за площею заплавної пам'ятки виявилась досить несподіваною [Готун, 2008, с. 25–34; 2009б, с. 40–46; 2010а, с. 91–95; 2010б, с. 88–90].

Оскільки необхідність дослідження неукріплених поселень не втратила своєї актуальності навіть з урахуванням результатів вивчення давньоруської сільської проблематики у розробках вітчизняних дослідників, підсумованих у фундаментальних працях [Моця, 1991, с. 7–8; 1994, с. 52; 1995, с. 141; 1996, с. 45; Південноруське село, 1997; Село Київської, 2003 та ін.], роботи на селищі можна вважати перспективними, а твердження щодо перебування сільських поселень на достатньо високому щаблі суспільно-економічного і культурного розвитку, про паритетні відносини між містом і селом безсумнівне. Результати робіт на селищі Ходосівка-Рославське слугують додатковим аргументом вказаного висновку.

Соціально-економічна сутність пам'ятки в урочищі «Рославське» поблизу Ходосівки з огляду на високу наукову і музейну значущість отриманих матеріалів остаточно не з'ясована [Готун, 2008, с. 25–34]. Це стосується як загальних характеристик селища [Готун, 2010, с. 102–105], так і окремих рис матеріальної культури, зокрема керамічного комплексу [Гунь, 2011, с. 5–7].

Керамічні вироби з Рославського включають значну кількість посуду, характерного для території південноруського села, окремі фрагменти довізного, зокрема візантійських амфор (уламки посудин та пряслице, виготовлене із фрагмента стінки), полив'яного глека судацько-кафінської групи [Готун, 2008а, Прилож. № 22, с. 583–584; 2009в, Прилож. № 12, с. 335–336; 2010в, Прилож. № 17, с. 426–427], поодинокі шматки плінфи, керамічних плиток. З огляду на нечисленність та специфічність останніх категорій, здається доцільним аналізувати речі широкого вжитку.

Середньовічний посуд із поселення хронологічно вкладається у період з другої половини XI до першої половини XIV ст. Характерна риса керамічного комплексу селища – наявність поряд із традиційними формами цілої низки типів посуду, нехарактерних для села і рідкісних навіть для міста.

Враховуючи те, що пам'ятка не стратифікована, лише у заглиблених частинах об'єктів простежуються закриті комплекси, при датуванні матеріалу використано пошук аналогій уже виділеним дослідниками типам кераміки.

Керамічна колекція багатощарового поселення в урочищі Рославське за п'ять років розкопок нараховує 5286 одиниць, серед яких 5095 – уламки середньовічного кружального посуду. Вони традиційно відносяться до трьох категорій: **столовий, тарний і кухонний**. Розглянемо детальніше кожен.

Столовий посуд

Дана категорія знахідок включає в себе дві великі групи кераміки – **полив'яну і неполив'яну**, розглядати кожен з яких варто окремо.

Полів'яний посуд на поселенні представлений **горщиками, глеками, мисками, блюдом, кришками, кубками, латкою та типологічно невизначеним посудом**.

На даному етапі з пам'ятки походить 724 уламки з поливою, що є досить високим показником не лише для селищ, а й для міст, щодо яких, зокрема – Новогрудка, наводилась цифра 200 одиниць [Малевская-Малевич, 2005, с. 28]. Загалом полива має різний ступінь збереженості, хоча її якість не завжди найвища. Переважна більшість фрагментів патинувана, значна частина була піддана дії високих температур, внаслідок чого втратила структурні ознаки і колір, але констатується помітне різноманіття забарвлення. Це характерні для Русі світлі відтінки жовтого та зеленого, а також темно-зелені та коричнево-пурпурові кольори. Показово, що у керамічному комплексі селища наявна значна кількість – 311 фрагментів – з краплями та бризками поливи (42,9% від загальної кількості полив'яних знахідок) та ще 11 уламків з потьокми. Це вважається показником місцевого виробництва полив'яного посуду [Макарова, 1967, с. 54], але до фіксації інших слідів гончарства на селищі подібні висновки були б передчасними. Краплі та бризки мають випадковий характер, розташовуються як зсередини, так і ззовні, часто перетворюючись у потьоки, які вкривають значну частину поверхні. У таких потьоках полива змінює забарвлення, стає менш концентрованою, практично прозорою, яскравіше проступають її відтінки, наближені до того чи іншого основного кольору. У колекції наявні краплі поливи з обох боків на заглибленнях у стінках окремих посудин, що дозволило авторам розкопок висловити припущення про ймовірність ремонту полив'яною масою дрібних отворів у керамічних виробах [Готун, 2011, с. 90].

Підрахунки показують, що 18,4% кераміки вкрито поливою з обох боків, 28,3% – лише ззовні, а 2,4% – зсередини. Таке співвідношення пояснюється тим, що більшу частину столового посуду вкривали поливою з естетичних вподобань, такі вироби були дешевшими, ніж цілком полив'яні [Рыбаков, 1948, с. 62–63]. Як показують спостереження на прикладі етнографічних матеріалів, з часом полива використовується не лише з естетичною, а й з практичною метою для збільшення водонепроникності стінок.

Цікавим є прийом розпису горщиків поливою, але не в традиційному поліхромному імпортному варіанті, а в простому підведенні вінець, шийок, плічок однотонними смугами. Найчастіше намагалися акцентувати увагу на поясі розташованого на плічках врізного

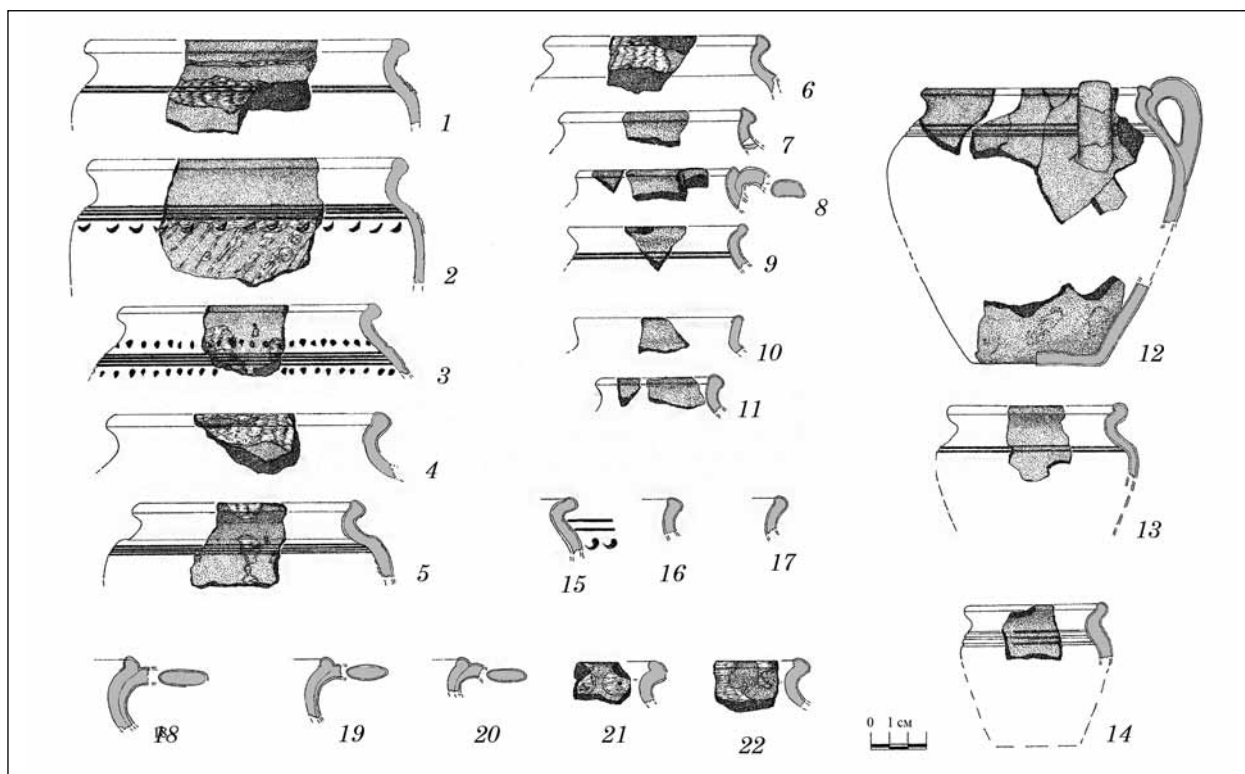

Рис. 1. Полів'яні горщики з поселення Ходосівка-Рославське

орнаменту. Іноді проводили тоненьку (2–3 мм) смужку по одній із врізних ліній. Цікавим і досить привабливим виявився горщик, підведений вздовж пояса нігтьових відбитків горизонтальною смугою жовто-зеленої поливи з паралельними скошеними лініями вниз від останньої (рис. 1: 2).

Виявлено 13 фрагментів нижніх частин горщиків, вкритих поливою зсередини на незначну висоту (до 2 см).

У одному випадку відзначено використання ангобу під поливою. Це 7 фрагментів сіроглиняного горщика, вкритого ангобом яскравого цегляного кольору з широкими смугами жовто-гірчичної поливи.

Покажемо те, що на поселенні Рославське відсутні знахідки досить відомого білоглиняного полів'яного посуду. Це пояснюється тим, що білоглиняну кераміку в X–XI ст. виготовляли в Києві, а з XII ст. майстри почали використовувати однакову глину для виготовлення полів'яного і неполив'яного посуду, що стало поштовхом до виникнення майстерень поза межами столиці [Макарова, 1965, с. 231–234].

Горщики традиційно відносяться до кухонного посуду, але відсутність слідів нагару і наявність неушкодженої поливи дозволяє розглядати їх серед означеної групи. На даному етапі виявлено 10 дрібних фрагментів вінець та 13 уламків верхніх частин, достатніх для здійснення графічних реконструкцій (рис. 1), а також фрагменти посудини, що складають неповну форму (рис. 1: 12). Вони мають

стрункі пропорції, похилі або різко виражені плічка, середньої висоти шийки; їх вінця ще не набули масивності, характерної для кінця XIII ст., але переросли підокруглість, притаманну XI ст. Основний наплив зосереджений на внутрішній частині вінця, що свідчить про підрізання їх під від'ємним кутом. Загалом профілювання столового посуду не відрізняється від кухонного. Більшість горщиків датується XII ст., один – XII – першою половиною XIII ст., три мають ширші межі побутування: XII–XIV ст. Тісто однорідне, щільне, з рівномірним випалом, має сірі, сіро-рожеві, сіро-цегляні кольори. Основною помітною домішкою виступає пісок, іноді зустрічаються залістисті вкраплення, які можуть бути і природною складовою глини.

Орнаментальні мотиви – врізні лінії, нігтьові відбитки, незначних розмірів наколи паличкою в один чи кілька рядів. Місце розташування орнаменту – плічко.

Показовими є незначні розміри посудин: максимальний діаметр вінця – 18 см (2 випадки), мінімальний діаметр – 7 см (1 випадок). Найчастіше, в трьох випадках, трапляються посудини діаметром 13 см. Неважко підрахувати, що об'єм горщиків діаметром 18 см був близько 5 л, 13 см – 2 л, 7 см – 0,3 л.

Три горщики підведені поливою по вінцю та плічках, два мають великі її плями (і віднесені до категорії полів'яних досить умовно), решта вкрита поливою світло-зелених та жовто-гірчичних відтінків.

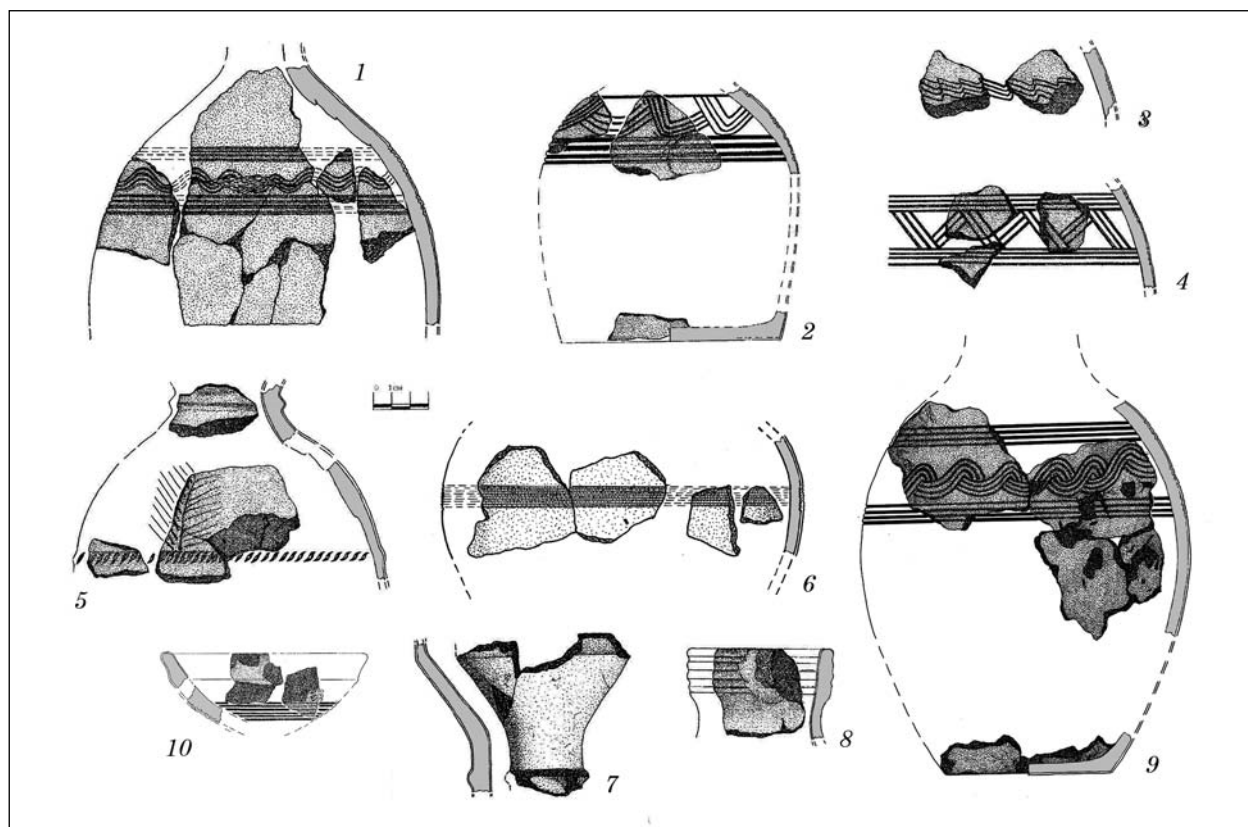

Рис. 2. Полив'яні глеки із селища Ходосівка-Рославське

Особливої уваги вартий горщик, графічно реконструйований майже повністю (рис. 1: 12). Він вкритий густою жовто-зеленою поливою з обох боків. Посудина сіроглиняна, з домішкою дрібного піску, який надає зламу слюдяного блиску. Тісто однорідне, випал якісний. Горщик орнаментовано трирядним врізним лінійним орнаментом по плічку. Об'єм посудини був близько 2 л.

Глеки, на думку дослідників – показник міського побуту, сільське населення навіть не знало про існування такого типу посуду [Рыбаков, 1948, с. 171]. Їх знахідки відомі з Києва, Чернігова, Городська, Мстиславля, Слобідки, Любеча. Останній, за спостереженнями дослідників, мав власне полив'яне виробництво і вузькі межі існування (кінець XI – перша половина XII ст.), що робить любецький полив'яний посуд хронологічним індикатором. Київські аналоги даних посудин, знайдені в різних частинах міста, датуються в межах XII–XIII ст. В Чернігові полив'яні знахідки концентрувалися навколо Михайлівської церкви, збудованої Святославом Всеволодовичем в 1174 р. Слобідка була збудована в кінці XII ст. і загинула в середині XIII ст. Найраніші полив'яні знахідки Городська відносяться до кінця XI ст., хоч більшість речей датовані XII–XIII ст., а загалом полив'яне виробництво сягає тут XVII ст.

Полів'яні глеки на поселенні Ходосівка-Рославське представлені одинадцятьма екземпля-

рами. Шість із них сіроглиняні, ще п'ять мають рожеве тісто. Основна домішка – крупний пісок у значній кількості. Тісто однорідне, щільне. Злами характеризуються одношаровим рівномірним випалом. Формувалися посудини способом стрічкового горизонтального наліпу. Переважна більшість (5 екземплярів) має банкоподібну форму, високі стрункі пропорції, їх верхня частина плавно звужується, переходячи у прикрашену валиком шийку і лійкоподібну горловину. Два з них вкриті однаковою світло-зеленою поливою, але мають різний орнамент. Перший прикрашений поясом з чотирьох паралельних врізних хвилястих ліній, прокреслених чотиризубим інструментом, хоча цілком можливо, що до нас цей орнамент дійшов неповним (рис. 2: 3), а другий – півплетінчастими чотирирядними лініями, розташованими між двома поясами прямих ліній (рис. 2: 9). Подібний сюжет відомий на полив'яному глеку із Києва, датованому XII–XIII ст. [Толочко, 1983, с. 161].

Добре збережений і найбільш подібний до попередніх глек, який має насичено-зелену поливу і хвилястий орнамент між поясами прямих ліній, виконаних чотиризубим гребінцем (рис. 2: 1). Відстань між зубцями і ширина зубців інструменту, який використано для оздоблення поверхні, однакова у всіх трьох випадках, що не виключає виготовлення глеків одним майстром.

Наступна посудина має таке ж стилістичне виконання, аналогічні півплетінчасті чотири-

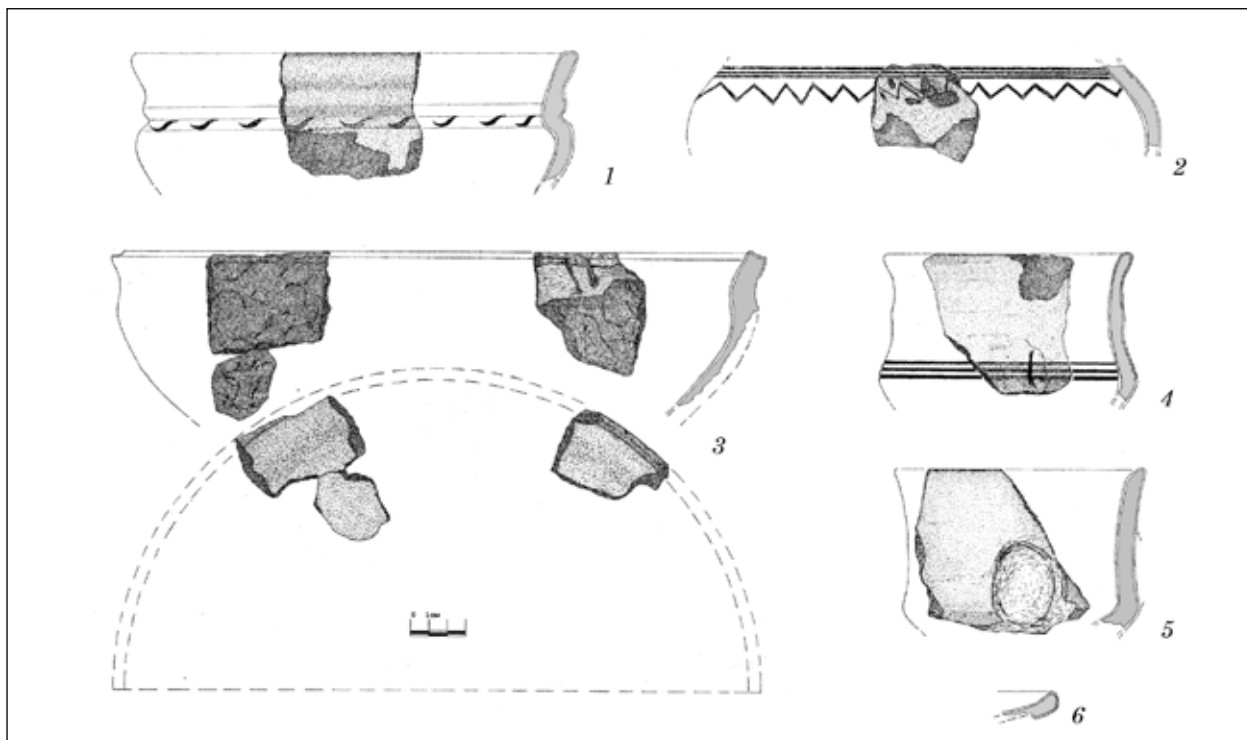

Рис. 3. Полів'яні миски (1–3), кубки (4–5) та блюдо (6) з досліджуваного поселення

рядні лінії, розміщені між поясами прямих ліній, але орнамент грубіший, глибший, зубці інструменту ширші, а світло-зелена полива рідка і характеризується дуже поганою збереженістю. Посудина має місце приліпу ручки (рис. 2: 2).

Верхня частина останнього сіроглиняного глека має лійкоподібну горловину та валик на вузькій високій циліндричній шийці. Стінки відсутні, тому судити про орнамент важко. Посудина з обох боків вкрита значно патинованою темно-зеленою поливою (рис. 2: 7).

Таку ж форму має рожевоглиняний глек, орнаментований хвилястими лініями під шестирядним поясом прямих. Колір поливи визначити важко через товстий шар патини; імовірно, він був темно-зелений. Полива вкриває зовнішню поверхню виробу і горловину зсередини. Посудина надто фрагментована, тому графічна реконструкція на даний момент неможлива.

Другий рожевоглиняний глек оздоблений геометричним орнаментом у вигляді горизонтального ряду утворених паралельними врізними лініями трикутників, що гармонійно виходять з пояса прямих ліній. Полива жовто-гірчичного кольору вкриває зовнішню поверхню посудини (рис. 2: 4).

Третій має цегляно-рожевий колір, яскраво-зелену з бірюзовим відтінком поливу і рідкісний орнамент: в середній частині посудини розташований валик з густими похилими продовгуватими насічками, від валика вгору прокреслена «ялинка» (рис. 2: 5).

Ще одна з посудин збереглася лише в середній частині (рис. 2: 6). Вона орнаментована вісьмома рядами густих прямих врізних ліній тонкої роботи. Зовнішня поверхня вкрита темно-зеленою поливою гарної збереженості.

Наступний глек сильно відрізняється від попередніх. Він має ширшу горловину з тоншими стінками, потовщене і орнаментоване п'ятьма прямими врізними лініями вінце. Зсередини виріб вкритий товстим шаром темно-зеленої густої поливи. Має місце приліпу ручки (рис. 2: 8).

Останній виріб зберігся як верхня частина з діаметром 12 см (рис. 2: 10). Посудина вкрита однобічною коричнево-пурпуровою поливою, що заходить до середини виробу із внутрішнього боку. Орнаментована валиком, поясами врізних концентричних кіл та «ялинкою». Однорідне шарувате тісто рожевого кольору, з домішками піску, дрібних залізистих та поодиноких крупних карбонатних вкраплень, що місцями надають виробу сірого відтінку. Випал однobarвний, рівномірний.

Миски на поселенні досить рідкісні. Всього відзначено три дуже фрагментовані екземпляри цих посудин, кожна з яких заслуговує на увагу.

Перша має діаметр 26 см, висоту до 10 см, приблизний об'єм – до 3 л (рис. 3: 3). Такі розміри нетипові, тому що зазвичай діаметри мисок не перевищували 22 см, а об'єм залишався в межах 1,5 л [Макарова, 1967, с. 48]. Зсередини посудина вкрита патинованою зеленою поливою поганої збереженості. Має однорідне шарувате тісто сірого кольору з домішкою піс-

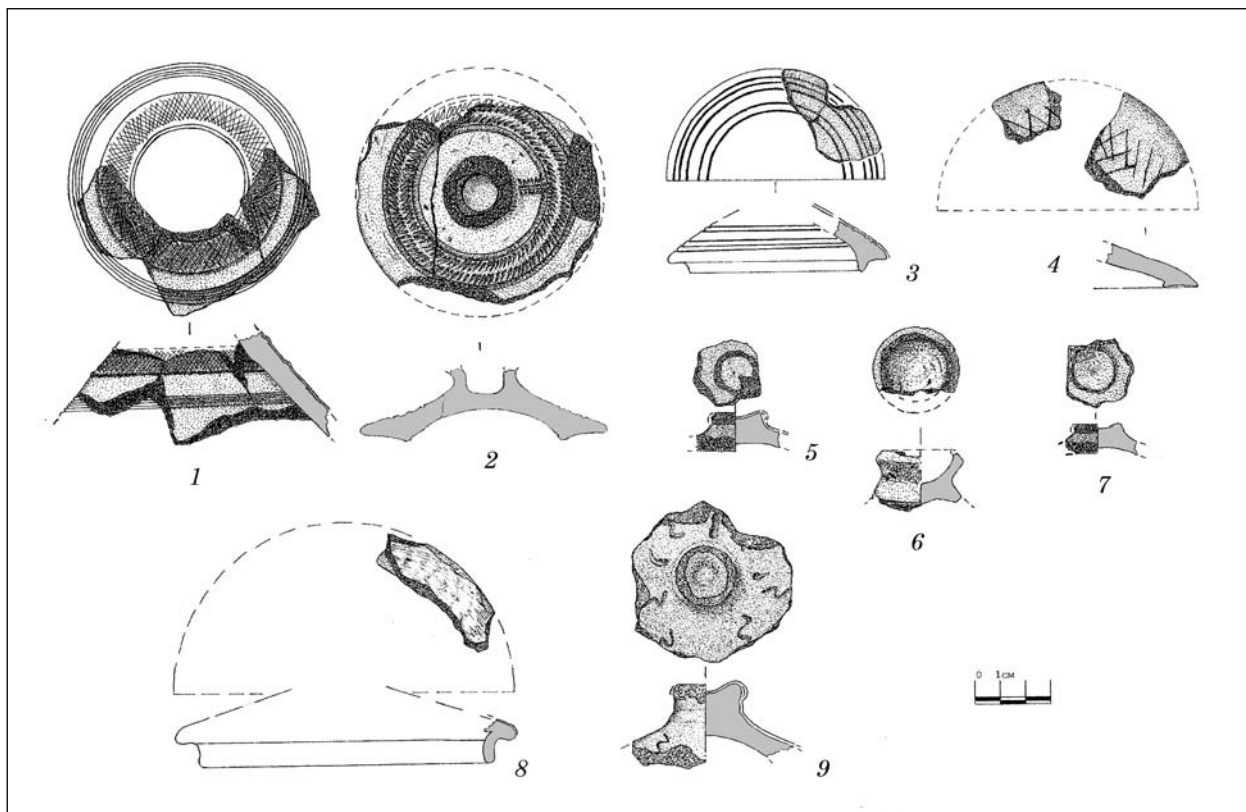

Рис. 4. Полив'яні (1, 3, 5, 7, 8, 9) та неполив'яні (2, 4, 6) кришки з поселення в урочищі Рославське

ку і поодинокими дрібними залістими включеннями. Орнаментована рядом парних вертикальних насічок по вінцю.

Друга має більш вишуканий і складний профіль, різко виражене плічко і валик над ним (рис. 3: 1). Орнаментована насічками, що імітують нігтьові відбитки. Діаметр посудини 18 см, висота – до 8 см, приблизний об'єм – 1–1,5 л. Вкрита жовто-гірчичною поливою з обох боків. Однорідне тісто цегляно-коричневого кольору має домішки піску, дрібні залісті та поодинокі карбонатні вкраплення. Випал одноколірний, рівномірний.

Остання посудина репрезентована лише середньою частиною, але її тонкостінність, кут нахилу стінки, значний діаметр (16,5 см на рівні зламу), нетиповий орнамент (ламана лінія) і двобічна гірчично-жовта полива змушують віднести її до глибоких мисок, які за формою схожі на горщики, але мають меншу висоту (рис. 3: 2). Тісто однорідне, ледь шарувате, сіре, з домішкою дрібного піску, що на зламі дає слюдяний блиск. Випал рівномірний.

Блюда відомі в давньоруських містах як досить рідкісний і вишуканий тип посуду. На Русі з'являються на початку X ст. як візантійський імпорт. Незабаром майстри почали копіювати довізні форми, але посудини не стали такими поширеними, як, наприклад, глеки [Макарова, 1967, с. 37–38]. На поселенні Ходосівка-Рославське блюдо представлене одиничним дрібним

сіроглиняним фрагментом, вкритим зеленою поливою (рис. 3: 6). Розміри уламка недостатні для реконструкції форми.

Не можна оминати увагою такий важливий атрибут столового посуду, як **кришки**, що набули особливого поширення в XII–XIII ст. У комплексі знахідок із селища вони представлені шістьма екземплярами.

Одна вціліла майже повністю, але має склотий бортик, ще від двох збереглися ручки з аналогічного тіста, майже однакового кольору і розміру (рис. 4: 5, 7, 9). Всі вони ззовні вкриті світло-зеленою насиченою поливою. На збереженій поверхні однієї розташовано орнамент у вигляді хвилюнок, що радіально розходяться від ручки. Тісто однорідне, сіро-рожеве, з домішками піску та поодинокими залістими вкрапленнями. Випал рівномірний. Діаметр виробів не перевищував 10 см.

Від четвертої збереглася середня частина, вкрита насиченою однобічною темно-зеленою з синім відливом поливою (рис. 4: 1). Орнаментована по краю концентричними візніми лініями, ближче до центру – поясом взаємоперехрещених неглибоких прокреслених ліній. Має масивні стінки. Можливо, її діаметр сягав 16 см. Тісто дуже щільне, однорідне, сіре, рівномірно випалене. Містить домішки піску в значній кількості.

Наступна кришка має конічну форму, її діаметр становить 9 см. Невисокий похилий бор-

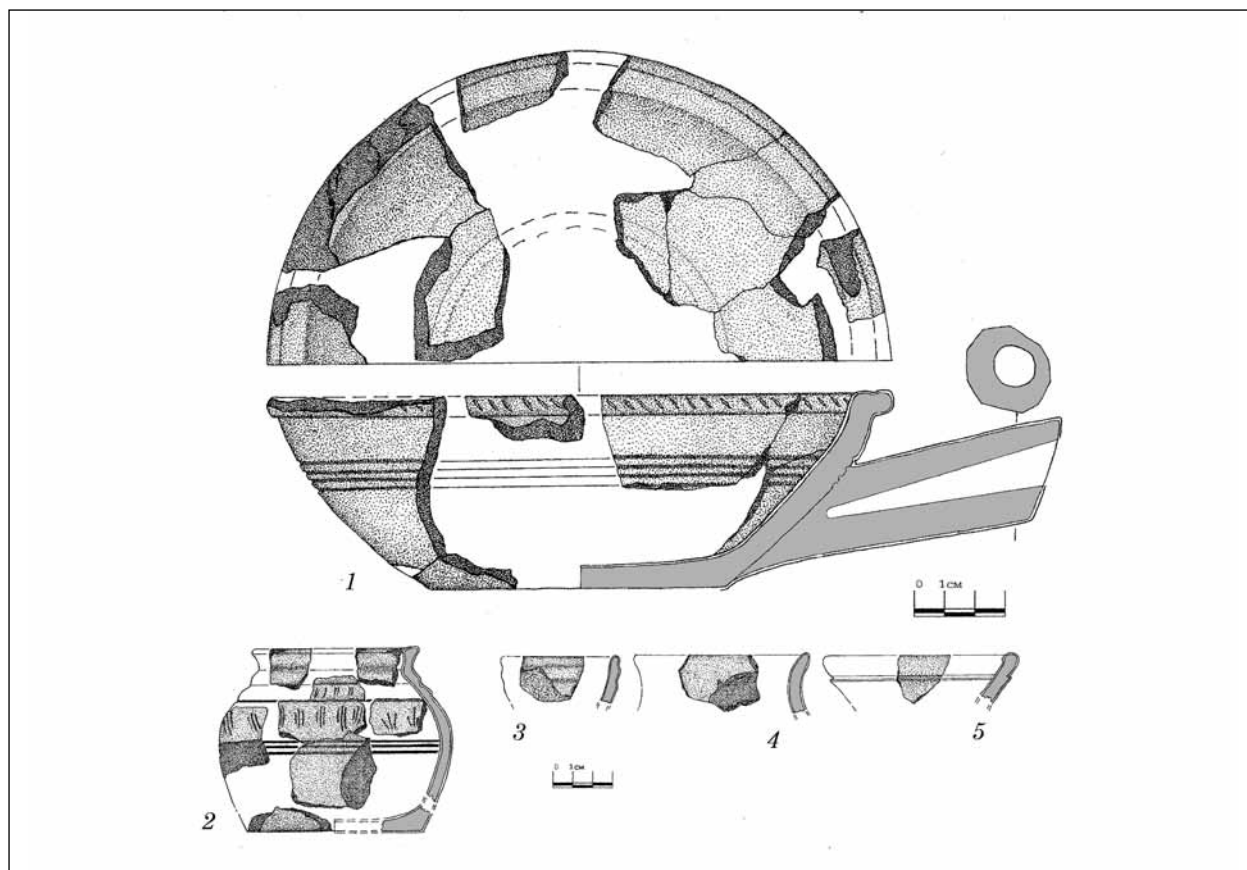

Рис. 5. Латка (1) та полив'яний посуд невизначених типів (2–5) з досліджуваної пам'ятки

тик зроблений під горщик із сильно профільованими вінцями. Ззовні виріб вкритий рідкою жовто-зеленою поливою, орнаментований різними концентричними колами. Тісто сіре, рівномірно обпалене, із значною кількістю піску (рис. 4: 3).

Шостий фрагмент має високий майже перпендикулярний бортик. Діаметр кришки 14 см. Ззовні наявний шар насиченої жовтої поливи. Орнамент не зберігся. Тісто сіро-коричневого кольору, рівномірно випалене, з домішками піску та дрібних залізистих включень (рис. 4: 8).

Кубки в колекції представлені двома посудинами.

Один з них (рис. 3: 4) має діаметр 10 см, приблизну висоту до 8 см, а об'єм близько 0,5 л. Виріб тонкостінний, циліндричний, з дещо ввігнутими стінками, пряме вінце відігнуте назовні. Тісто сіроглиняне, з домішками піску, шаруване, обпалене рівномірно. Зовнішня поверхня під шаром прозорої поливи темна, закопчена. Випал проводився при низьких температурах, про що свідчить сіруватість черепка на зламі і світлий графітовий колір поверхні. З обох боків посудина вкрита рідкою прозорою поливою поганої збереженості. Нижня частина прикрашена трьома врізними лініями. Подібне оформлення поверхні загалом нехарактерне для Русі, хоч

техніка чорнолощення і закопчування посуду була добре відома в XIII–XIV ст. в містах Середнього Поволжя [Розенфельдт, 1968, с. 30].

Другий кубок (рис. 3: 5) має такі ж розміри і форму, але в нижній частині посудини наявні сліди приліпу підокруглої ручки, а щільне, рівномірно обпалене тісто має цегляно-коричневий колір з домішками крупного піску. Вся поверхня виробу вкрита жовто-зеленою поливою. Орнаментация відсутня.

Латка – рідкісний тип посуду, який є видозміною глибокої миски і використовується для подавання гарячої їжі на стіл. У ній не готували, а лише підігрівали страви в печі. Переважна більшість знахідок таких посудин дуже фрагментарна, зазвичай, це пустотілі ручки підокруглої в перетині форми. На думку Т.І. Макарової, латки можуть походити від бронзових курильниць на ніжках [Макарова, 1967, с. 49]. Знахідки цих посудин відомі в Любечі, Новогрудку, Турійську, Колодажині, де походять із шарів початку–середини XIII ст., форми з ограненими ручками траплялися в Києві, де датуються XII–XIII ст. [Макарова, 1967, с. 47–52; Малевская-Малевиц, 2005, с. 54, 129; Археология, 1997, с. 28, 265, табл. 19: 19].

Латка з поселення в урочищі «Рославське» має діаметр 21 см, висоту 6,5 см (рис. 5: 1). Тісто рівномірно обпалене, коричнево-рожеве, в

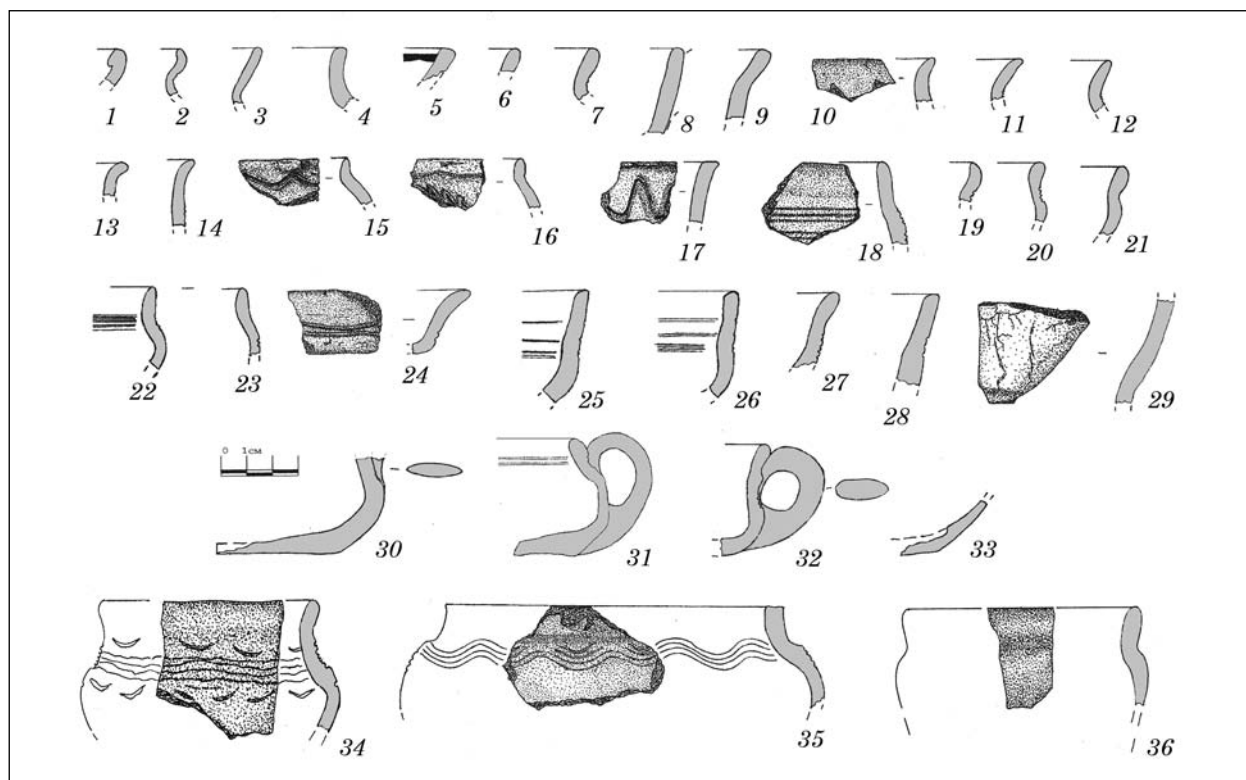

Рис. 6. Неполів'яний столовий посуд з поселення Ходосівка-Рославське

нижній частині злам двоколірний – чорно-рожевий, що пояснюється тривалим перебуванням посудини на гарячій поверхні. Прямого контакту з вогнем вона не мала, про що свідчить неушкодженість зовнішньої поливи. Домішки – пісок, дрібні залізисті та карбонатні включення. Восьмигранна косо зрізана ручка має довжину 8 см, діаметр 3 см, діаметр отвору 1,5 см, глибину отвору 7 см. Поверхня шерехата. Надаючи форму, гончар грубо підрізав надто товсту нижню частину виробу на висоту 1–1,5 см, але на відміну від аналогів латка з Рославського має більш вишукану форму, орнаментована поясом врізних ліній, дещо недбало нанесеним чотиризубим знаряддям та невеликими косими насічками по краю вінця. Зсередини, у верхній частині ззовні та по ручці вкрита густою жовто-гірчиною поливою.

Типологічно невизначений посуд представлений чотирма знахідками. Одна з них піддається реконструкції практично повністю, а три відтворюються лише на рівні верхніх частин.

Перша – невеликий тонкостінний горщик діаметром 8,5 см, висотою 9,5–10 см, прикрашений двома валиками, двома рядами пучків врізних вертикальних ліній та прямими врізними лініями, нанесеними тризубим інструментом (рис. 5: 2). З обох боків посудина вкрита рідкою світло-зеленою поливою. Тісто сірого кольору, з домішкою дрібного піску, добре випалене, але шарувате.

Верхня частина другої посудини лійчата. Її діаметр 9 см, у висоту збереглась на 3,5 см. З обох боків поверхня вкрита високоякісною яскраво-зеленою поливою. Тісто сіре, з домішкою піску, однорідне, добре випалене (рис. 5: 3).

Наступна посудина кубкоподібна, діаметром 9 см, з обох боків вкрита поливою, але колір визначити неможливо, оскільки посудина під дією високих температур перепалилась і частково ошлакувалась (рис. 5: 4).

Остання має форму розтруба, орнаментованого глибокою врізною лінією. З обох боків вкрита прозорою рідкою поливою. Тісто коричневого кольору, з домішкою піску. Випал рівномірний (рис. 5: 5).

Надзвичайно широкий асортимент столових полив'яних виробів на поселенні Ходосівка-Рославське дозволяє узагальнити дані щодо означеної категорії знахідок. Поливою вкривалися посудини із сірого та рожевого тіста, яке візуально нічим не відрізняється від гончарної маси кухонних горщиків. Наявність значного відсотку кераміки з полив'яними бризками може свідчити на користь їх виробництва в одній майстерні. Полив'яна кераміка Ходосівки-Рославського становить єдиний комплекс, який характеризується близькими якістю, тістом, орнаментальними мотивами та технологічними особливостями, а також кольорами, насиченістю, ступенем збереженості поливи.

Неполів'яний столовий посуд представлений значно гірше попереднього. Це *гор-*

щики, посудина з носиком зливу, миски, типологічно невизначені фрагменти, посудини для напоїв, широкогорлі та вузькогорлі глекі, амфорки київського типу, кришки. Неполив'яна кераміка має менше різноманіття типів і більш фрагментована. Але серед неї можна виділити невеликі тонкостінні **горщики** малих діаметрів з прямими чи ледь відхиленими назовні вінцями (рис. 6: 1–21), орнаментовані переважно хвилястими врізними лініями. На одному з уламків присутній розпис ангобом темно-коричневого кольору (рис. 6: 5). Певна подібність простежується в тісті, яке має сіро-коричневий чи сірий колір, домішки дрібного, добре просіяного піску, якісний випал.

Надзвичайно цікавим і естетично привабливим виявився горщик, реконструйований за матеріалами п'яти років розкопок (рис. 7: 5). Це низька посудина діаметром вінець 14 см, що має високу пряму горловину, прикрашену двома валиками та округлобоку форму з крутими колінчастими плічками. Середня частина орнаментована двома поясами врізних прямих ліній, нанесених тризубим інструментом. Між ними, а іноді й перетинаючи їх, покреслений ряд дугоподібних відрізків, виконаних тим же знаряддям. Між валиками тонкою паличкою нанесено ялинковий орнамент. Горщик мав дві ручки. Тісто щільне, світло-коричневого кольору, добре відмулене, рівномірно випалене, містить домішку дрібнозернистого піску. На даний момент посудина не має відомих аналогій і є прикладом яскравого індивідуального стилювання підходу майстра.

В єдиному екземплярі на поселенні Ходосівка-Рославське знайдено фрагмент **посудини з носиком зливу** (рис. 7: 16). Вона має щільне тісто світло-сірого кольору з домішкою дрібнозернистого піску, рівномірний випал. Поверхня ретельно оброблена, плічко орнаментоване чотирма врізними прямими лініями та рядом дрібних наколів паличкою нижче.

Виділяється помітна кількість **мисок** без ручок (рис. 6: 22–28) та чотири фрагменти з ручками (рис. 6: 30–33). Всі вони дуже подрібнені, тому графічна реконструкція була б недостатньо аргументованою. Такі миски відомі по всій території Русі, зокрема, в Києві, Городську, Полоцьку та ін. [Археологія, 1997, с. 265, табл. 19: 8, 9, 34; с. 266, табл. 20: 37, 38]. Варто відзначити, що миски такої ж форми використовувались як світільники і відрізнити їх можна лише за слідами кіптяви на внутрішній поверхні посудин [Археологія, 1997, с. 249, табл. 3: 16, 17, 19, 20; Сергеева, 1995, с. 79, 80, мал. 1]. Не виключено, що деякі із мисок з ручками, зокрема – невеликого діаметру, могли бути кухликами.

Одна з мисок піддається графічній реконструкції (рис. 6: 35). Вона глибока, з прямим вінцем, дещо нахиленим досередини та колін-

частим переходом у плічко. Прикрашена врізним хвилястим орнаментом, нанесеним чотирізубим інструментом.

У складі колекції наявний **типологічно невизначений фрагмент** столової посудини (рис. 6: 29). Можливо, це був кубок на невисокому піддоні.

Графічно реконструйовано також дві невеликі **посудини для напоїв**. Перша мала пряме злегка відігнуте вінце і округлобоке плічко (рис. 6: 34). Орнаментована двома рядами насічок, що імітують нігтьові відбитки та чотирма прямими лініями між ними. Орнамент нанесено грубо і неохайно. Тісто сіре з рожевим відтінком, містить домішки дрібного піску та має якісний випал. Друга посудина мала схожі, але менш яскраво виражені форми, грубіше темно-коричневе тісто з домішками крупнозернистого піску (рис. 6: 36). Орнамент на її поверхні відсутній.

Цікава низка знахідок прямих вінців невеликих посудин, прикрашених валиками (рис. 7: 6–10). Один з фрагментів репрезентований високою, майже прямою горловиною діаметром 11 см, прикрашеною двома валиками.

Частково збереглися верхні частини двох **широкогорлих глеків**, прикрашених валиками (рис. 7: 11, 12). Вони мали прямі вінця, дещо відхилені назовні. Перший з них був сіроглиняний з попелястим відтінком. Посудина мала рівномірний випал та домішки піску в незначній концентрації. Характеристики іншого визначити важко через тривале перебування посудини у вогні.

Варто відзначити наявність на поселенні крім дев'яти описаних полив'яних **вузькогорлих глеків** фрагментів ще шести неполив'яних (рис. 7: 13–15, 17–19). Три з них надто фрагментарні (рис. 7: 13–15), решта мають біднішу орнаментацию (врізні прямі та хвилясті лінії, валики), але їх форми і спосіб виготовлення цілком тотожні з полив'яними знахідками даного типу.

Один з глеків піддається майже повній графічній реконструкції (рис. 7: 17). Він має овоїдну форму, вузьку шийку та лійкоподібної форми горловину, діаметром 8 см. На відстані 1 см від краю вінця присутній отвір неправильної форми, проколотий по сірій глині. Плічко посудини орнаментоване трьома врізними прямими лініями. Глек сформовано в техніці горизонтально-джгутового наліпу. На плічках із внутрішнього боку присутні грубі формувальні сліди. Зовнішній бік виробу заглажаний. Тісто має досить щільну структуру, якісний одношаровий випал; в значній концентрації присутня домішка дрібнозернистого піску, що надає зламіві слюдяного блиску.

Другий глек зберігся частково: за формою він нагадує полив'яні глекі з вузьким горлом, прикрашеним валиком (рис. 7: 18). Збережений фрагмент, незважаючи на шаруватість, свідчить про наявність колінчастого плічка, про

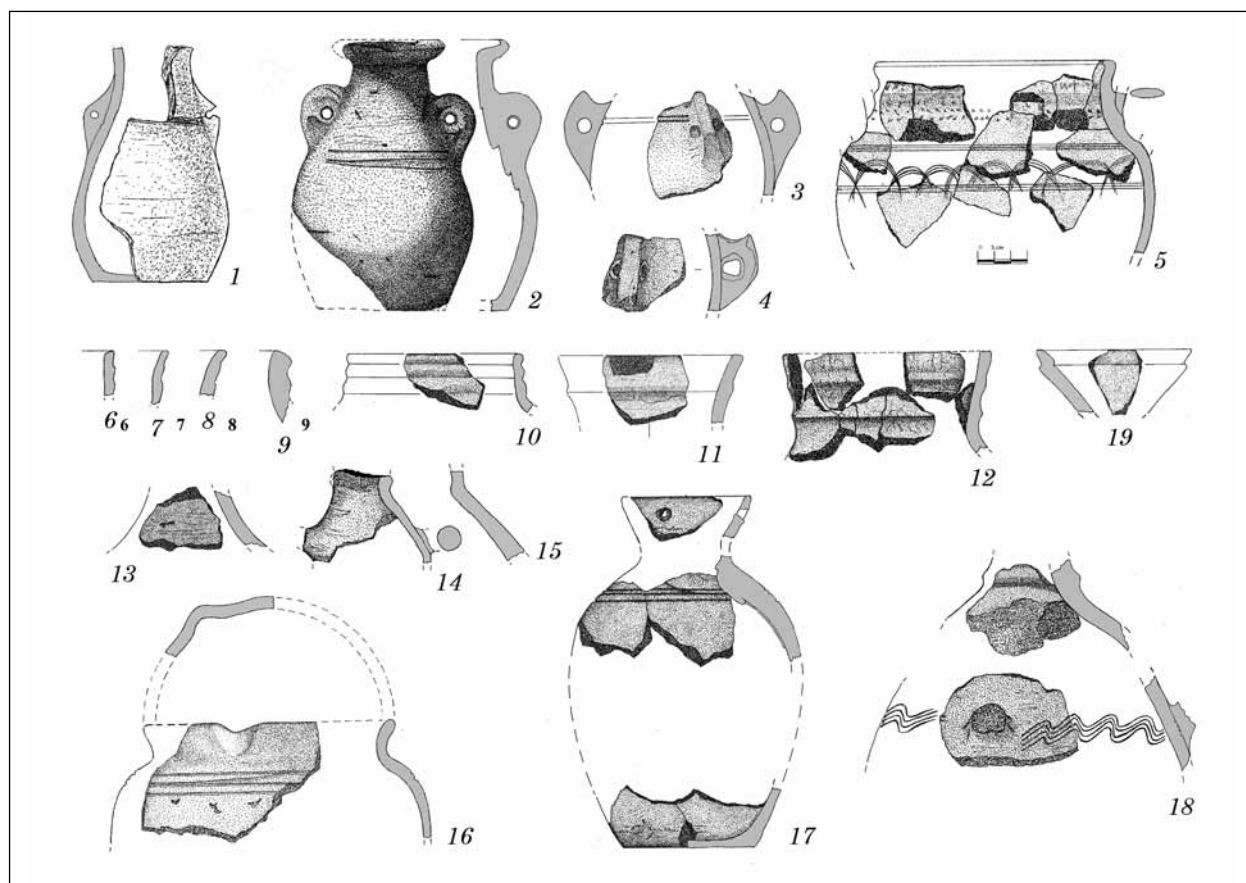

Рис. 7. Неполів'яна кераміка із селища Ходосівка-Рославське

точну форму і товщину якого судити важко. В середній частині посудина прикрашена чотирирядною хвилею, нанесеною гребінцем. В цій же частині зберігся незначний фрагмент підокруглої в перетині ручки. Глек має сіроглиняне щільне тісто якісного випалу з домішками піску.

Останній глек має лійковидну форму (рис. 7: 19). Її діаметр сягав лише 9 см. Тісто темно-коричневого кольору з домішками крупнозернистого піску. Випал рівномірний.

Особливої уваги варті знахідки фрагмента та двох майже цілих **амфорок кийвського типу** (рис. 7: 1–3). Одна з них має діаметр 6 см, висоту 26 см; друга дещо менших розмірів (у висоту збереглася на 16 см, вінця втрачені). Обидві амфорки мають щільне тісто темно-сірого кольору, що містить значні домішки піску, жорстви, карбонатних та залізистих включень. На внутрішній поверхні чітко простежуються сліди формування спірально-дзгutowим наліпом. Випал рівномірний. Орнаментовані амфорки трьома врізними лініями. Такі посудини відомі на городищах та неукріплених пам'ятках в шарах і комплексах XII–XIII ст., але зустрічаються досить нечасто. Вони належать до столових, в яких подавали на стіл напої, або використовувались як фляжки [Археологія, 1997, с. 27, 260, 265].

У колекції наявне одне амфорне вушко (рис. 7: 4), ідентифікувати яке важко через те, що воно могло належати як амфоркам кийвського чи волинського типу, так і глекам з прямою високою горловиною, відомими за матеріалами Автуничів, Григорівки, Софіївської Борщагівки [Готун, 1995, с. 69–71; Петрашенко, 2005, с. 51, 53; Казимір, 2011, с. 165, 166, рис. 1: 1] та інших сільських поселень.

Неполів'яні **кришки** у керамічному комплексі селища представлені трьома екземплярами (рис. 4: 2, 4, 6).

Одна з них збереглася досить добре. Втрачено лише ручку і дещо пошкоджено бортик. Діаметр цілого виробу – 15 см. Поверхня орнаментована двома концентричними колами прямих врізних ліній та двома смугами продовжуватих наколів тонкою паличкою (рис. 4: 2). Тісто щільне, цегляно-коричневого кольору, з домішками піску та поодинокими карбонатними вкрапленнями. Випал одношаровий, рівномірний.

Друга – фрагментована. Її діаметр складав 16 см. Середня частина виробу орнаментована широким колом навскісних насічок, що перетинаються. Тісто світло-сіре, щільне, містить домішку дрібного піску. Випал одношаровий (рис. 4: 4).

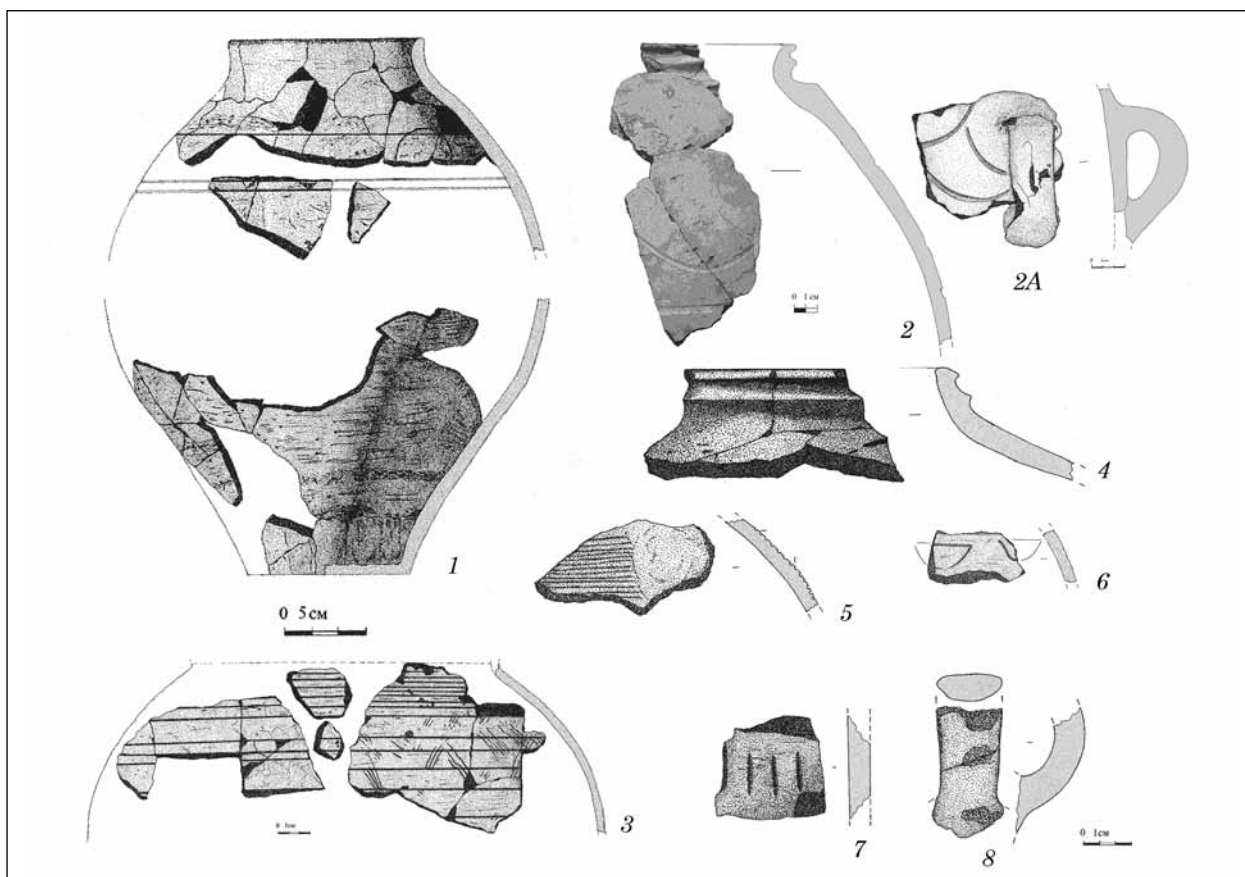

Рис. 8. Тарний посуд з досліджуваної пам'ятки

Третя кришка представлена лише рукою із світло-сірого, добре випаленого тіста (рис. 4: 6).

Незважаючи на фрагментованість, широкий асортимент столової полив'яної та неполив'яної кераміки з поселення Ходосівка-Рославське характеризує сільський побут середньовічного населення та свідчить про високий рівень добробуту мешканців даного поселенського утворення. Кількісна перевага в столовому посуді саме полив'яної кераміки додатково підтверджує цю думку.

Тарний посуд

Означена категорія представлена вісьмома товстостінними масивними посудинами великих діаметрів, або *корчагами*, характерними для всієї території Русі в XII–XIII ст. Ступінь збереженості цього посуду надзвичайно низький.

Перша *корчага* з діаметром вінця 20 см, діаметром максимального розширення 50 см має грушоподібну форму, пряме вінце, злегка відхилене назовні (рис. 8: 1). Посудина орнаментована врізною прямою лінією по плічку та ще двома нижче. Тісто яскраво-цегляного кольору з домішками крупнозернистого піску і дрібного шамоту. Обпал рівномірний, черепок на зламі однотонний. Місцями на стінках присутні сірі плями, що виникли в результаті впливу висо-

ких температур. Чітко простежується спіраль-но-дзгтутовий спосіб формування стінок з використанням донного начину та подальшим підризуванням гончарної маси в придонній частині на висоту до 10 см, після чого стінки грубо затирились. Верхня третина посудини затерта гладко. Обробці решти площі не приділялося багато уваги: навіть місця з'єднань дзгутів залишилися без слідів затирання. Фрагменти містять сліди приліпу ручки. Через відсутність середньої частини висоту посудини на даному етапі встановити неможливо.

Друга збереглась дуже фрагментарно, тому бачення її зовнішнього вигляду досить умовне. Під низьким прямим вінцем, прикрашеним валиком і підведеним смугою жовто-гірчичної поливи, реконструюється підсферичний тулуб (рис. 8: 2). Верхня третина виробу орнаментована двома рядами врізних завитків та лінією під ними. Середня частина і дещо відсутні, але збереглися фрагменти стінок нижньої частини. Тісто з домішками дрібнозернистого піску, світло-сірого з рожевим відтінком кольору, добре відмулене, має рівномірний випал, у нижній частині шарувате. На уламках простежено сліди формування корпусу спіраль-но-дзгтутовим наліпом. Поверхня заглажена більш ретельно, ніж у решти, хоча в нижній частині помітна недбалість в обробці. Аналоги великої корчаги

такої ж форми відомі за матеріалами Києва, зокрема з розкопок по вул. Велика Житомирська, 14 [Нове в, 1981, с. 289, рис. 125] та Григорівки [Петрашенко, 1992, с. 9, 16, рис. 3]. Ці посудини відносились до шарів XII–XIII ст.

Вінце ще однієї корчаги високе, має діаметр близько 24 см, орнаментоване валиком (рис. 8: 4). Тісто світло-сіре, з домішками піску, щільне, рівномірно випалене. На поверхні наявні плями жовто-гірчичної поливи. Імовірно, саме до цієї корчаги відносяться численні фрагменти стінок, орнаментованих рядами завитків, таких самих, як у попередньої посудини, але більших і прокреслених ширшим інструментом, а також масивна ручка (рис. 8: 2а) із стінкою, на якій присутній широкий затьок аналогічної поливи. Стінки значно товщі, ніж у попередньому випадку, але подібність форми, тіста, однакової способу формування, орнаментації, якості обробки поверхні та ідентичність поливи нашовають на думку, що ці дві корчаги виготовлені одним майстром.

Четверта корчага, імовірно, мала підсферичну форму (рис. 8: 3). Збереглися шийка і плічка, середня та нижня частини і вінце відсутні. Діаметр максимального розширення – 47 см, шийки – 28 см при товщині стінок до 1 см. Уціліла частина посудини повністю вкрита врізними прямими лініями. Колір світло-сірий, тісто щільне, з домішками крупнозернистого піску. Посудина також формувалася спірально-дзгутувим наліпом. Випал рівномірний. Поверхня ретельно заглажена, на що вказують відповідні сліди. Цікаво, що зовнішня стінка вкрита численними слідами дрібних кігтів. Такі ж сліди кігтів простежено ще на ряді керамічних фрагментів з поселення Ходосівка-Рославське. Аналогічна корчага відома з поселення поблизу с. Сахнівка і датується XII–XIII ст. [Приходнюк, 1988, с. 96].

Від п'ятої збереглося лише кілька фрагментів, орнаментованих поясом вертикальних паралельних врізних ліній та ряд стінок без орнаменту. Товщина їх сягає 1,5 см. Тісто сіре, з домішкою піску, рівномірно випалене (рис. 8: 7).

Фрагмент верхньої частини наступної не має вінця, відтак форму посудини визначити неможливо. Принаймні верхня її частина суцільно орнаментована врізними лініями (рис. 8: 5). Збереглися сліди приліпу підокруглої ручки. Тісто сіро-коричневого кольору, щільне, містить значну кількість дрібнозернистого піску та поодинокі залісти вкраплення (найімовірніше – природна складова формувальної маси), випал рівномірний.

Ще один фрагмент – невеликий уламок стінки, орнаментованої рядом напівкіл. Тісто сірого кольору, однорідне, з домішкою піску, жорсткості, рівномірним випалом. Обробка поверхні груба (рис. 8: 6).

Остання знахідка – масивна ручка з коричнево-сірого тіста з домішками піску (рис. 8: 8).

Випал рівномірний. Для тіста характерна деяка шаруватість. Інші частини цієї посудини поки що не знайдені.

Знахідки великих корчаг є частими для давньоруських шарів XII–XIII ст. Наявність на поселенні Ходосівка-Рославське фрагментів від восьми тарних посудин свідчить про значну кількість запасів, які в них зберігали, адже всі зразки корчаг мали значні розміри: їх об'єм міг сягати навіть близько 100 л. Бризки поливи на двох із них свідчать про спільне виготовлення цього типу посуду поряд із кухонним і столовим.

Кухонний посуд

Група кухонної кераміки представлена *горщиками*, вона найчисленніша; саме тут простежується значне різноманіття форм і типів (рис. 9), які більш детально будуть розглянуті в подальших публікаціях.

На ранньому етапі існування поселення горщики мали невеликі вінця з яскраво вираженими внутрішніми закраїнами, утвореними в процесі формування. Шийки невисокі, ввігнуті. Лише зрідка траплялися посудини з циліндричними горловинами. На другу половину XII ст. внутрішня закраїна зменшується, а зовнішній виступ виділяється. Шийки стають вищими, набувають «S»-подібних обрисів. Часто зустрічається колінчастий перехід до плічка. В XIII ст. спостерігається тенденція до формування більш масивних грибоподібних вінець. Форми посуду спрощуються, потоншують стінки, а особливо – денця, центральна частина яких може сягати лише кількох міліметрів. Період XIV ст. характеризується поверненням до складних профілюючих форм, які продовжують зберігати свою масивність. З огляду на недостатню кількість на поселенні цілих чи повністю реконструйованих горщиків важко судити про тенденції зміни форм посудин загалом. Можна лише зауважити, що більш раннім горщикам притаманна приземкуватість із яскраво вираженими округлобокими плічками, а пізніші посудини характеризуються стрункістю пропорцій і низькими покатыми плічками, що плавно переходять в тулуб.

У керамічному матеріалі селища Ходосівка-Рославське простежуються загальноруські тенденції розвитку гончарного ремесла, що виражаються, передусім, в профілюванні посуду та особливі риси, притаманні лише кераміці даного поселення. Основна її маса має сірий, коричнево-сірий та рожево-сірий кольори. Це зумовлено не лише відтінком сировини, а й особливостями випалювання. На основі експериментальних досліджень фахівцями доведено, що для отримання темних кольорів кераміки гончар після розігрівання горна мав перекрити доступ повітря, закривши топкову камеру та засипати горно піском, щоб останнє повільніше охолоджувалось [Зинченко, 1992, с. 72]. Зрідка трапляються посудини яскравого

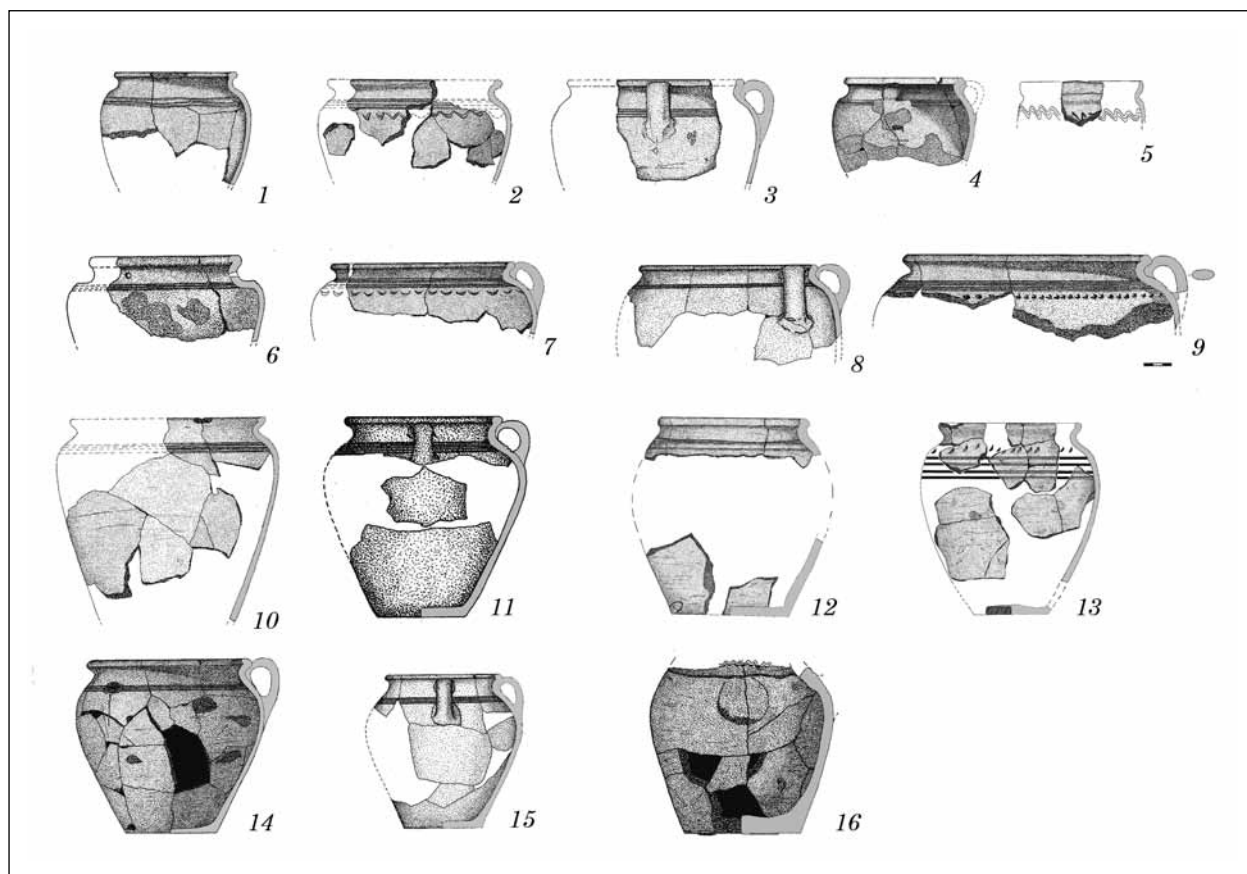

Рис. 9. Форми кухонних горщиків з даного поселення

цегляного кольору і лише два фрагменти мають біле забарвлення. Імовірно, ці екземпляри були довізними. Основним опіснювачем виступав дрібно- та крупнозернистий пісок, зрідка – жорства, відзначені поодинокі випадки фіксації шамоту, частими є карбонатні та залізисті включення різного розміру і в різній концентрації, що надають тісту білого чи рожевого відтінків; останні домішки могли не штучно додаватись до гончарної маси, а в окремих випадках бути природною складовою сировини. Часто в тісті наявні відносно великі (до 1 см в діаметрі) кам'яні включення випадкового характеру, що свідчать про невисоку якість роботи гончара і приготування тіста низького ґатунку. Матеріал характеризують також наявні в ньому прошарки нерозмішаної сировини.

Аналіз хронології досліджуваного матеріалу дозволяє простежити появу великої групи кераміки рубежу XII–XIII ст. з грубими домішками шамоту, каолінової глини, жорстви у вигляді товченого граніту та польового шпату; у XIII ст. подібний посуд, на думку дослідників [Петрашенко, 1992, с. 9–11], стає домінуючим на території Середнього Подніпров'я. Перехід гончарів до використання більш грубого тіста підтверджено дослідженнями на сусідніх пам'ятках (Софіївська Борщагівка, Петрушки, Ходосівка-Вечірній

ліс), репрезентованих матеріалами другої половини X – першої половини XIV ст. Відзначено, що в X–XI ст. глина на сусідніх пунктах дуже добре пересіювалась, відмулювалась, крупні домішки ретельно подрібнювались, підбирався дрібнозернистий пісок, що надавало готовій поверхні гладкості та однорідності. В другій половині XII ст. ці тенденції змінюються відносно описаної вище схеми. У результаті численні фрагменти кераміки з поселення Ходосівка-Рославське набули шерхатості поверхні, яка відтепер часто вкрита мікротріщинами. Нерідко зустрічається шаруватість чи злущування поверхні. Якщо тісто виходило зовсім невдале, використовувалася ангоб, який дещо згладжував поверхню, хоча застосування ангобу і як елемента декору було досить частим явищем. Подібна виробнича специфіка притаманна кераміці селища Ходосівка-Рославське і за монгольсько-литовської доби.

Привертає увагу один із горщиків (рис. 9: 13), виготовлений із дрібнодисперсного тіста високої якості, що візуально нагадує амфорне, але нижчої щільності. Він має цегляний колір з червонястим відтінком, тісто рівномірно випалене, має невисоку щільність, а видимою домішкою виступає слюда, хоча не виключено, що остання входила до складу глини. Горщик

мав стрункі пропорції, діаметр вінця складав 16 см. Посудина орнаментована по плічку чотирма врізними прямими лініями та рядом нігтьових відтисків вище. Датувати горщик варто першою половиною XII ст. На думку В.О. Петрашенка, посуд з подібного тіста з'являється на Русі в XI ст., продовжуючи побутувати до рубежу XII–XIII ст. [Південноруське село, 1997, с. 134–135].

Показово, що переважна більшість горщиків мала діаметри 17–22 см, відповідно, їх об'єм становив 5–6 л. В значно меншій кількості трапляються посудини діаметром 12–15 см, і лише іноді фіксуються малі посудини з діаметрами менше 10 см.

У незначній кількості на поселенні зафіксований посуд з ремонтними отворами, що свідчить про його вторинне використання.

Випал переважної більшості кераміки не найвищої якості, на що вказує дво- або тришаровість черепка на зламі або ж плямистість поверхні. Часто трапляються фрагменти, пропечені рівномірно лише з одного боку, а злам має невипалену чорну середину. Горщикам притаманний глухий звук, що фахівцями визначалось як характеристика пічного випалу на противагу дзвінкій горновій кераміці [Рыбаков, 1948, с. 172–173]. Було б нелогічним ідентифікувати гончарство селища Ходосівка-Рославське як пічне, цьому суперечать вивчені на низці синхронних пунктів гончарні горна, але саме ця характеристика керамічного комплексу привертає увагу. Нерівномірність випалу та плямистість поверхні, скоріш за все, – наслідок безпосередньої дії язиків полум'я на посудину, що випалювалась у горні. Чорні плями залишаються частіше на зовнішньому боці вінця, оскільки горщик випалюють догори дном [Кучера, 1962, с. 292–293].

Формувалися посудини класичним способом: з використанням виділеного фахівцями донного чи донно-емкісного начину методом джгутового чи стрічкового горизонтального наліпу [Бобринский, 1978, с. 131–135]. На амфорках кийського типу присутні особливо виразні сліди застосування спіраль-но-джгутового наліпу. Ззовні та зсередини поверхня посуду вирівнювались та затирались ганчіркою чи пучками трави, часом просто рукою. Іноді горщики ззовні оброблялись ретельно, сліди загладжування рівні, паралельні, що свідчить про обробку поверхні під час швидкого обертання посудини, але частіше зустрічаються горизонтально-вертикальні нерівномірні смуги, що може вказувати на використання повільного ротаційного кола. На внутрішній поверхні кількох ручок та на одному вінці збереглися відбитки тканини перехресного плетіння. Значна кількість фрагментів несе сліди обточування і зрізування зайвої гончарної маси в придонній частині та в районі плічка, які в подальшому не піддавались загладжуванню.

Стосовно денця, у переважній більшості простежено використання підсипки з піску, полови чи попелу. На думку фахівців, це свідчить про використання легкого ручного гончарного кола першого типу [Оногда, 2010, с. 95; Рыбаков, 1948, с. 169]. Для цього кола застосовувались два типи гончарних підставок – рівні і випуклі. Останні, відповідно, давали ввігнуті денця, але у керамічному комплексі Ходосівки-Рославського переважають рівнодонні горщики. У колекції також присутні кілька фрагментів денця з бортиками, що також, за спостереженнями дослідників, свідчить на користь легкого ручного кола [Рыбаков, 1948, с. 171]. Іноді на денцях із підсипкою помітні відбитки дощок, тріщин на підставках, зрідка присутні сліди осі гончарного кола. На думку дослідників, ввігнуті сліди підокруглої форми відповідають ручному гончарному колу [Бобринский, 1962, с. 35–46]. Сліди саме такої форми в поодиноких випадках відмічені на поселенні Ходосівка-Рославське. Також в колекції присутні денця, зрізані з поверхні. Такий технологічний підхід, як відзначалось у літературі, характерний для важкого ручного кола типу II або швидкого ножного кола [Рыбаков, 1948, с. 170; Оногда, 2010, с. 95], але наявність слідів стрічкового наліпу на переважній більшості фрагментів засвідчує перехід від I до II типу. Найімовірніше, для виготовлення посуду з поселення Ходосівка-Рославське деякий час застосовувалось легке ручне коло, яке було замінено на важке. Не виключено, що паралельно використовувались обидва типи кіл. На жаль, на даний момент відсутні достатні підстави для підтвердження наявності ножного кола на досліджуваній пам'ятці.

Таким чином, поселення Ходосівка-Рославське відповідає давньоруській системі традицій та технологічних способів виробництва кераміки. Специфіка якості тіста, випалу і обробки поверхні кухонних горщиків була не винятком, а закономірною тенденцією, зумовленою прискореними темпами виробництва, орієнтованого на ринок і впровадженням в побут виділеного фахівцями ножного ротаційного кола типу II. Такий стан гончарства не впливав, наприклад, на виробництво полив'яного посуду. Посередність горщиків не означала непрофесійність майстрів, доказом чому є вишукані зразки столової кераміки.

Стосовно досліджуваної групи кераміки можна зробити кілька спостережень.

Сукупність керамічних знахідок з поселення Ходосівка-Рославське демонструє близькість його посуду як до матеріалів південноруських селищ, так і до кераміки Києва та інших міст. При цьому серед керамічного комплексу спостерігається значна подібність з матеріалами Григорівки та Ржищівського комплексу. Поряд наявні непоодинокі посудини, що не мають аналогів на відомих пам'ятках. Ці речі потре-

бують подальшого детального вивчення.

На основі керамічних матеріалів поселення Ходосівка-Рославське підтверджено попередню думку про те, що перші поселенці осіли тут в другій половині – кінці XI ст. Цей період представлений невеликим асортиментом кераміки з листовидним профілюванням, поодинокими манжетоподібними або зрізаними вінцями, слабопрофільованою керамікою з невеликою підокруглою внутрішньою закраїною, що складає 0,7% від розглянутих матеріалів. З огляду на значну фрагментованість посуду цього часу, орнаменти, характерні для досліджуваної пам'ятки, відстежити практично неможливо.

Період XII – першої половини XIII ст. на поселенні представлений найбільшим різноманіттям керамічних матеріалів. Близько 70% кераміки припадає саме на цей часовий відрізок. Профільовання посуду стає більш виразним, чітких обрисів набуває внутрішня закраїна, зовнішній бік вінця виділяється потовщенням. Горщики набувають ознак масового виробництва. На цей час припадає основна маса знахідок полив'яного посуду. Трапляється значна кількість керамічних фрагментів гарної збереженості з двоелементним орнаментом. Такі дані приводять до думки, що XII – перша половина XIII ст. стали роками найбільшого розквіту поселення Ходосівка-Рославське.

У другій половині XIII ст., незважаючи на катаклізми, пов'язані з навалом Батия, поселення продовжувало існувати. Близько 15% кераміки представляє цей період. З'являються грибоподібні вінця. Внутрішня закраїна набула нехарактерної для попередніх часів масивності. Відзначено зменшення асортименту посуду: лише третина виділених типів репрезентує цей період. Орнаменти представлені як одно-, так і двоелементними композиціями.

У XIV ст. на керамічному матеріалі поселення Ходосівка-Рославське відстежено появу нових форм посуду – масивних грибоподібних вінців на низьких ледь вигнутих або високих циліндричних шийках з деяким потовщенням стінок (15%). Судячи зі збережених верхніх частин, горщики набувають овоїдної форми. Асортимент посуду незначний. Орнаментация спростилася: кілька прямих врізних ліній по плічку були єдиним елементом композиції. Столовий посуд цього часу виокремити важко за відсутності надійних хроноіндикаторів, хоча існує думка, що асортимент кухонного посуду післямонгольського часу був значно бідніший, ніж в попередню добу [Беляєва, 1982, с. 77]. Станом на першу половину XIV ст. поселення в урочищі Рославське поступово припиняє своє існування.

Таким чином, керамічний комплекс поселення Ходосівка-Рославське демонструє надзвичайно широкий асортимент столового, тарного та кухонного посуду, показує значне різноманіття керамічних типів, які не лише відобра-

жають хронологічно-морфологічні особливості, а й показують життя поселення як домонгольського, так і післямонгольського періодів, підтверджуючи вже висловлену думку про те, що після завоювання життя продовжувалося.

Археология: Древняя Русь. Быт и культура / под общ. ред. Б.А. Рыбакова. – М.: Наука, 1997. – 368 с. – (Археология: с древнейших времён до средневековья).

Беляева С.А. Южнорусские земли во второй половине XIII – XIV в. / С.А. Беляева. – К.: Наукова думка, 1982. – 117 с.

Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения / А.А. Бобринский. – М.: Наука, 1978. – 269 с.

Бобринский А.А. Древнерусский гончарный круг / А.А. Бобринский // Советская археология. – 1962. – № 3. – С. 35–46.

Готун І.А. Неординарність давньоруського села на прикладі селища Ходосівка-Рославське / І.А. Готун // Археологія. – 2008. – № 3. – С. 25–34.

Готун І.А. Ходосівський археологічний комплекс: вивчення, охорона, експериментальне моделювання / І.А. Готун, О.М. Казимір // Проблеми давньоруської та середньовічної археології. – К., 2010б. – С. 100–108. – (Археологія і давня історія України; вип. 1).

Готун І.А. Звіт про роботи Північної експедиції у 2008 р. / І.А. Готун, О.М. Казимір, А.О. Балко та ін. – К., 2008а // Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ), Ф. експедицій, № 2008/121.

Готун І.А. Звіт про роботи Північної експедиції у 2009 р. / І.А. Готун, О.М. Казимір, А.О. Балко та ін. – К., 2009в // НА ІА НАНУ, Ф. експедицій, № 2009/88.

Готун І.А. Звіт про роботи Північної експедиції у 2007 р. / І.А. Готун, О.М. Казимір, А.О. Бондаренко та ін. // НА ІА НАНУ, Ф. експедицій, № 2007/86.

Готун І.А. Звіт про роботи Північної експедиції на Ходосівському археологічному комплексі у 2010 р. / І.А. Готун, О.М. Казимір, Ю.О. Грицик та ін. – К., 2010в // НА ІА НАНУ, Ф. експедицій, № 2010/94.

Готун І.А. Розвідкові роботи навколо Ходосівки / І.А. Готун, О.М. Казимір, А.М. Сухонос // Археологічні дослідження в Україні 2006–2007 рр. – К., 2009. – С. 82–83.

Готун І.А. Нове давньоруське селище поблизу Ходосівки / І.А. Готун, А.М. Сухонос, О.М. Казимір // Археологічні дослідження в Україні 2006–2007 рр. – К., 2009а. – С. 84–86.

Готун І.А. Продовження робіт на селищі Ходосівка-Рославське на Київщині / І.А. Готун, А.М. Сухонос, О.М. Казимір // Археологічні дослідження в Україні 2008. – К., 2009б. – С. 40–46.

Готун І.А. Майстерня з обробки бурштину на давньоруському селищі Ходосівка-Рославське / І.А. Готун, А.М. Сухонос, О.М. Казимір // Археологія. – 2010а. – № 1. – С. 112–126.

Готун І.А. Третій сезон дослідження селища Ходосівка-Рославське / І.А. Готун, А.М. Сухонос, О.М. Казимір // Археологічні дослідження в Україні 2009. – К.–Луцьк, 2010б. – С. 91–95.

Готун І.А. Розкопки селища Ходосівка-Рославське / І.А. Готун, А.М. Сухонос, О.М. Казимір // Археологічні дослідження в Україні 2010. – К.–Полтава, 2011. – С. 88–90.

Готун І. Автуніч – селище гончарів X–XIII століть / Ігор Готун, Леся Шевцова // Українське гончарство. За рік 1994. – Опішне, 1995. – Кн. 2. – С. 62–76.

Гуць М. Керамічний комплекс давньоруського поселення Ходосівка-Рославське (за матеріалами досліджень 2010 р.) / М.О. Гуць // Дні науки історичного факультету: Матер. IV Міжнар. наук. конф. молодих учених, присвяч. 20-річчю Незалежності України. – Вип. IV, ч. 6. – К., 2011. – С. 5–7.

Зинченко В.А. Гончарні горни Черниговщини по етнографічним даним / В.А. Зинченко // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі. – Чернівці, 1992. – С. 69–74.

Казимір О.М. Охоронні дослідження у Софіївській Борщагівці / Олександр Казимір, Ігор Готун // Археологічні дослідження в Україні 2010. – К.–Полтава, 2011. – С. 165–167.

Кучера М.П. Гончарна кераміка дофеодалного часу з розкопок давнього Плесненка / М.П. Кучера // Советская археология. – 1962. – № 1. – С. 292–294.

Макарова Т.И. О происхождении поливной посуды на Руси / Т.И. Макарова // Советская археология. – 1963. – № 2. – С. 246–257.

Макарова Т.И. Поливная посуда. Из истории керамического импорта и производства древней Руси / Т.И. Макарова // Археология СССР. Свод археологических источников. – М., 1967. – Вып. Е1–38. – 127 с.

Макарова Т.И. Поливная керамика древнего Любеча / Т.И. Макарова // Советская археология. – 1965. – № 1. – С. 230–237.

Малевская-Малевич М.В. Керамика западных городов X–XIII вв. / М.В. Малевская-Малевич. – СПб., 2005. – 158 с.

Моця А.П. Южнорусское село: результаты и перспективы исследований / А.П. Моця // Древнерусская деревня. Археологическое исследование микрорегионов: Тез. докл. науч. конф. 20–22 февраля 1991 г. – М., 1991. – С. 7–8.

Моця А.П. Автуничі – сільське поселення епохи Київської Русі / А.П. Моця // Природа. – 1994. – № 5. – С. 52.

Моця А.П. Южнорусское село: результаты и перспективы исследований / А.П. Моця // Славянская археология 1990. Раннесредневековый город и его округа. – М., 1995. – С. 136–141. – (Материалы по археологии России; Вып. 2).

Моця О.П. Київська Русь: результати та перспективи досліджень / О.П. Моця // Український історичний журнал. – 1996. – № 4. – С. 41–49.

Новое в археологии Киева / П.П. Толочко, Я.Е. Боровский, Г.А. Вознесенская и др. – К.: Наукова думка, 1981. – 456 с.

Оногда О.В. Про одну групу Київської середньовічної кераміки / О.В. Оногда, С.А. Балакін // Археологія. – 2010. – № 1. – С. 91–96.

Петрашенко В.А. Древнерусское село. По материалам поселения у с. Григоровка / В.А. Петрашенко. – К., 2005. – 262 с.

Петрашенко В.А. Кераміка X–XIII вв. Середнього Подніпров'я / В.А. Петрашенко // Древнерусская керамика. – М., 1992. – С. 7–20.

Приходнюк О.М. Археологічні дослідження на Росі та Росаві / О.М. Приходнюк // Археологія. – 1988. – Вип. 61. – С. 91–99.

Південноруське село IX–XIII ст. (Нові пам'ятки матеріальної культури) / О.П. Моця, В.П. Коваленко, В.О. Петрашенко та ін. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 180 с.

Рыбаков Б.А. Ремесло древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М.: Изд-во АН СССР. – 1948. – 792 с.

Розенфельдт Р.Л. Московское керамическое производство XII–XVIII вв. / Р.Л. Розенфельдт // Археология СССР. Свод археологических источников. – М., 1968. – Вып. Е1–39. – 77 с.

Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель) / С.О. Біляєва, О.М. Веремейчик, Г.О. Вознесенська та ін. – К.: Шлях, 2003. – 232 с.

Сергеева М. Керамічні світильники та свічки XI–XVIII ст. із Київщини / Марина Сергеева // Українське гончарство. За рік 1994. – Опішне, 1995. – Кн. 2. – С. 79–80.

Толочко П.П. Древний Киев / П.П. Толочко. – К.: Наук. думка, 1983. – 337 с.: ил.

Ягодінська М.О. Давньоруські клейма Західного Поділля / М.О. Ягодінська // Археологічні студії. – К.–Чернівці, 2000. – Вип. 1. – С. 283–296.

М. А. Гуць

КЕРАМИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС СРЕДНЕВЕКОВОГО ПОСЕЛЕНИЯ ХОДОСОВКА-РОСЛАВСКОЕ

Исследования керамического комплекса поселения древнерусского и монгольско-литовского времени в урочище Рославское возле с. Ходосовка в южных Киевских пригородах позволяет сделать выводы о высоком уровне развития данной поселенческой структуры и благосостояние его населения. Керамика представлена как посудой традиционно присутствовавшей на сельских поселениях южной Руси, так и яркой коллекцией глазурованных и неглазурованных изделий, характерных для городского быта.

Привлекает внимание значительное количество кухонной керамики с брызгами и полосами поливы, что может свидетельствовать о совместном производстве глазурованной и неглазурованной посуды. В то же время следов гончарного производства на поселении не обнаружено.

M. Gun

POTTERY COMPLEX OF HODOSIVKA-ROSLAVS'KE MEDIÉVAL SETTLEMENT

Research of pottery complex from the settlement in the natural boundary Roslavs'ke near the village Hodosovka lets say about the high level of development of this settlement structure and commonweal of population on this settlement. Here was investigated as the traditional pottery for villages of South Rus, as a vivid collection of glazed and unglazed ceramic pottery, that was typical for urban way of life

Attracts attention that in complex of this settlement are many kitchen pottery with glazed stripes. So we can say about concomitant production of glazed and unglazed ceramic pottery. But there were not detected any evidence of pottery production.

Review of technical and morphological characteristic, ornamental motifs and chronological and typological analysis lets say about a wide range of dining, cooking, tare pottery. The princely signs, individual letters on stamps and features of ceramic set shows extraordinary of studied socio-economic organism.